

Sveučilište J.J. Strossmayera

Filozofski fakultet u Osijeku

Preddiplomski studij: filozofija i pedagogija

Dora Marjanović

Problem otuđenja u ranim radovima Karla Marxa

Problem of Alienation in the Early Works of Karl Marx

Završni rad

Mentor: dr.sc. Pavo Barišić

Osijek, Rujan 2012.

Sadržaj

Sažetak	3
I. Uvod	4
II. Pojmovno određenje i razvoj otuđenja/izvanjštenja/opredmećenja	5
III. Problem otuđenja – od Kanta do Hegela	6
IV. Otuđenje i razotuđenje u filozofiji Karla Marxa	10
IV.I. Otušeni rad	10
IV.II. Oslobođenje od rada i mogućnosti revolucije	12
V. Otušenje u suvremenom svijetu	14
V.I. Problematizacija otušenja u socijalno – povijesnom aspektu	14
V.II. Problem razotuđenja	16
VI. Zaključak	17
VII. Literatura	18

Sažetak

Otuđenje ili alijenacija kao glavni pojam marksističke filozofijske tradicije označava, u najširem smislu, odvajanje, prekid odnosa dvaju ili više subjekata, ili subjekta i njegova objekta. Kada raspravljamo o otuđenju čovjeka radi se o stanju u kojem čovjekova djela, proizvodi i ideje postaju suprotstavljena moć koja ga podčinjava, njemu strana i nezavisna od njegove djelatnosti i egzistencije. U radu će teoretski biti razrađena problematika otuđenja mladog Marxa kroz njegove rane radove te prikazani glavni revolucionarni zahtjevi izmjene postojećeg društvenog sistema. Također će biti iznesen kratki pregled filozofskih stajališta klasičnih njemačkih idealista, vezano za problematiku otuđenja, krenuvši od Kanta, preko Fichtea, Schellinga pa do dvojice najutjecajnijih za razvoj Marxove misli, Hegela i Feurbacha. Osim navedenog teoretskog i historiografskog prikaza problematike otuđenja biti će govora i o otuđenju u suvremenom svijetu, mogućnostima i problematici razootuđenja građanskog, postindustrijskog i suvremenog čovjeka što bi ujedno trebalo predstavljati glavni doprinos ovog rada.

Ključne riječi: otuđenje, rad, kapitalizam, (bez)klasno društvo, razootuđenje.

I. Uvod

Određenje čovjeka manifestira se kao njegovo samoodređenje u smislu da čovjek prema načelu slobode, potpuno samostalno izgrađuje svoj odnos prema sebi i prema svijetu u kojem živi. Čovjekova proizvodnja predmetnog povijesnog svijeta događa se kroz opredmećujuću djelatnost. Svojom opredmećujućom djelatnošću čovjek izvanjšćuje svoju bit u predmetni svijet koji stvara. Takvom proizvodnjom predmetnog svijeta, u kojoj se čovjek odvaja od samog predmetnog svijeta, te predmetni svijet nastavlja egzistirati nezavisno od čovjeka, nastupa proces otuđenja. Opredmećenje se kao pojam pojavljuje u klasičnoj njemačkoj filozofiji i prolazi kroz različita tumačenja glavnih predstavnika navedene filozofske struje. Uz pojam opredmećenja pojavljuje se i pojam izvanjštenja čije će se pojmovno određenje prikazati u prvom poglavlju. Drugo će poglavlje u kratkim crtama izložiti kako se problem otuđenja razvijao kroz glavne protagoniste klasičnog njemačkog idealizma i na koji su način utjecali na razvoj misli mladog Marxa. Treće poglavlje, koje je podijeljeno na dva pod poglavlja, posvećeno je Marxovoj teoriji i filozofiji otuđenja. Otuđenje je, najopćenitije rečeno, stanje ili proces kojim se oduzima nešto onome kojemu to "nešto" bitno pripada. Karl Marx, kritičkim prevladavanjem Hegelove i Feuerbachove pozicije uspostavlja kategoriju otuđenja. S jedne strane, Marx, poput Feurbacha, otuđenju pripisuje negativni karakter, odbacujući ograničenje otuđenja na religijski aspekt. S druge pak strane, poput Hegela, postavlja otuđenje kao središnji problem čovjekove egzistencije. Peto poglavlje donosi prikaz problematike otuđenja u suvremenom svijetu, presjek razvoja otuđenja između industrijskog i postindustrijskog otuđenja. Drugi dio navedenog poglavlja uvodi nas u problematiku razotuđenja čovjeka i razloge zbog kojih nije došlo do ozbiljenja samog razotuđenja. U zaključku su sintetizirane glavne crte teorije otuđenja te opstojnost problema otuđenja u današnjem postmodernom svijetu.

II. Pojmovno određenje i razvoj otuđenja/izvanjštenja/opredmećenja

Pojam otuđenja pojavljuje se već u grčkoj filozofskoj i židovsko kršćanskoj religijskoj tradiciji, ali ne predstavlja neko posebno teorijsko značenje. Primjerice, u Novom zavjetu pod pojmom otuđenja podrazumijevao se život u bezboštvu i neznanju. Problem i ideja otuđenja izrazitije postaju prisutni u filozofiji Platona te neoplatonizmu. U Platonovoj ideji savršenog uređenja države, remećenjem sklada između tri dijela duše (staleža) dolazi do „krajnje bolesti države“ tj. otuđenja države od njezine savršene ideje. Afirmacija otuđenja kao konstitutivnog elementa čovjekove biti javlja se tek u filozofiji njemačkog klasičnog idealizma. U klasičnoj njemačkoj filozofiji ukidanjem podvojenosti subjekta i objekta, djelatnost se podiže na nivo samodjelatnosti, koja označuje slobodnu stvaralačku i samostvaralačku aktivnost subjekta. Samostvaralačkom aktivnošću subjekta dolazi do opredmećenja u svijetu što predstavlja drugi oblik subjekta samog. Dakle, djelatnost čovjeka koja se zbiva kao njegovo opredmećenje znači proizvodnju predmetnoga povijesnog svijeta. Kroz proizvodnju predmeta, kao izvanjštenih dijelova samog sebe, čovjek potvrđuje svoju stvaralačku bit i postiže samoozbiljenje. Međutim, svojom opredmećujućom djelatnošću čovjek izvanjšćuje svoju bit u predmetni svijet koji stvara.¹ Takvom proizvodnjom predmetnog svijeta, u kojoj se čovjek odvaja od samog predmetnog svijeta, te predmetni svijet nastavlja egzistirati nezavisno od čovjeka, nastupa proces otuđenja. *Otuđenje je, najopćenitije rečeno, stanje ili proces kojim se oduzima nešto onome kojemu to "nešto" bitno pripada.*² Kao ekonomski pojam, karakterističan za teoretičare društvenog ugovora, otuđenje se razvija u smislu izvanjštenja – prenošenja individualne slobode i prava na organizirano društvo. Za Rousseaua „otuđiti znači darovati ili prodati“, misleći pritom da sklapanjem društvenog sporazuma čovjek dobrovoljno otuđuje svoja prirodna prava i slobode u korist suverena, koji mu zauzvrat daruje građanska prava i slobode. Hobbes daje vrlo sličnu definiciju otuđenja koje se također odvija kroz prenošenje prava svih članova društva u korist suverena – apsolutnog monarha. Kao značajan filozofski problem kategorija otuđenja je utemeljena u Hegelovoj filozofskoj koncepciji. *Opredmećenje označava djelatnost čovjeka kojom on proizvodi predmete kao izvanjštene dijelove samoga sebe, odnosno humanizira, očovječuje prirodu i time je pretvara u svoj predmetni svijet.*³

¹Kukoč, Mislav. Usud otuđenja. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988. Str 9.

²Isto.

³Isto., Str.21.

Zbog toga se pojam opredmećenja kod mnogih autora poistovjećuje s pojmom izvanjštjenja, a u bitnome odvaja od otuđenja. Kao drugi sinonim opredmećenja, u hegelijansko – marksističkoj tradiciji, javlja se i pojam *objektivacija*. Iz navedenog povijesnog i pojmovnog razvoja teorije otuđenja, mogu se zaključiti tri razine značenja samog pojma. To su redom, otuđenje u židovsko – kršćanskoj tradiciji gdje je riječ o opredmećenju kojim Bog stvara svijet i otuđenju čovjeka od Boga, otuđenje u prirodno – pravnim i ekonomskim teorijama gdje je naglasak na izvanjštjenju, prenošenju prirodnih prava pojedinaca na suverena, i posljednje značenje otuđenja u filozofiji klasičnog njemačkog idealizma gdje se uz pojam otuđenja izgrađuju i utemeljuju opredmećenje i izvanjštjenje kao njemu sukladni pojmovi.⁴

⁴ Kukoč, Mislav. Kritika eshatologijskog uma: Problem otuđenja i hrvatska filozofija prakse. Zagreb:Kruzak, 1998. Str.23 – 24.

III. Problem otuđenja – od Kanta do Hegela

Opredmećenje, kao pojam koji se pojavio u klasičnoj njemačkoj filozofiji, označava djelatnost čovjeka kojom on proizvodi predmete kao izvanjštene dijelove samoga sebe, odnosno humanizira, očovječuje prirodu i time je pretvara u svoj predmetni svijet.⁵ Stoga mnogi autori poistovjećuju pojam opredmećenja s pojmom izvanjštenja (ospoljenja, eksteriorizacije) bitno ih razlikujući od pojma otuđenja. Važno je istaknuti da Karl Marx u svojoj filozofiji pojam izvanjštenja poistovjećuje s otuđenjem, a oba pojma razlikuje od opredmećenja.

Kant čovjeka shvaća kao proizvod njegova vlastitog samodjelatnog čina kojim on, po principu spontanosti ili slobode, izgrađuje samoga sebe te proizvodi i prisvaja vlastiti svijet. Ostajući u granicama tradicionalne metafizike (dualizam subjekta i objekta) u kojem zbilja teorijskog uma ostaje nezavisna od čovjeka i njegova djelovanja, Kant izgrađuje svoju spoznajnu teoriju na samodjelatnosti subjekta koji proizvodi svoj vlastiti svijet kroz svoju vlastitu djelatnost.

Davanjem primata praktičnom umu, prema Kantu, čovjek se uspostavlja kao autonomno biće čije se djelovanje temelji na kauzalitetu slobode, određeno isključivo njegovom autonomnom voljom.⁶ Ishodištem filozofijskog utemeljenja koncepcije otuđenja smatra se Kantova etika.

Rascjep između bitka i trebanja, Sein i Sollen, koji je nemoguće prevladati moralnom praksom, postavlja čovjeka u moralnu sferu dužnosti od koje je zbiljsko čovjekovo biće otuđeno. Upravo navedeni dualizam predstavlja problem otuđenja, iako Kant sam termin nije upotrijebio.⁷

Fichte ukida Kantovu ideju o primatu praktičkog uma te proširuje djelovanje praktičkog uma na čitav totalitet zbilje. Opredmećujuća samodjelatnost subjekta i njegov tako stvoreni svijet bivaju proglašeni jedinim opstojećim realitetom. Fichteovo se „Ja“ putem dvočlane dijalektike, otuđuje i opredmećuje u „Ne-ja“. Radi se o izvanjštenju subjekta u predmetni svijet kao njegov drugobitak.⁸

⁵ Kukoč, Mislav. Usud otuđenja. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988. Str.21.

⁶ Kukoč, Mislav. Kritika eshatologijskog uma: Problem otuđenja i hrvatska filozofija prakse. Zagreb:Kruzak, 1998. Str. 27.

⁷ Isto., Str.28.

⁸ Kukoč, Mislav. Usud otuđenja. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988. Str.24.

Djelotvorna radnja, kao temeljno određenje Fichteove filozofije, koincidira s osnovnom Fichteovom intencijom, a to je podizanje djelatnosti, to jest odnošenja subjekta spram objekta kao nečega izvanjskoga, na nivo samodjelatnosti, to jest odnošenja subjekta spram sebe sama i spram predmetnog svijeta kao svoje drugotnosti. Fichteova formula otuđenja kao izgubljene slobode predstavlja temeljnu Fichteovu misao epohalne vrijednosti.⁹

Shelling uspostavlja svoju koncepciju otuđenja kroz židovsko – kršćanske izvore, slijedeći mističko – gnostičku i neoplatonističku tradiciju. Naime, Schelling opredmećenje smatra činom božjeg stvaranja svijeta, odnosno božjim samootuđenjem koje se manifestira kao božje opredmećenje u svijetu stvorenom božjom emancipacijom. Ne radi se o otuđenju boga kao Boga, već o otuđenju boga kakav je ona za samootuđenog čovjeka – „izvanbožanski bog“ što se manifestira kao priroda.¹⁰

Hegelov pojam otuđenja obuhvaća interakciju između dvije stvarnosti: s jedne strane to je pojam, svijest, samosvijest, ideja i duh, a s druge strane to je predmet. Odvojenost navedenih dviju strana predstavlja stanje otuđenosti. Sukladno tome približavanjem dviju stvarnosti dolazi do postupnog prevladavanja otuđenosti. Prema Hegelu, proces približavanja završava u apsolutnom duhu gdje su te dvije stvarnosti u potpunosti prožete jedna drugom, drugačije rečeno, čovjek postaje samosvjestan svoje egzistencije te prihvaća svijet kao svoj.¹¹ Hegelov „predmet“ nema uobičajeno značenje, već predstavlja šire značenje, nešto specifično, nešto što je proizvod čovjeka, a postoji odvojeno od čovjeka (npr. država, novac, društvo, povijest...). Postoje dvije karakteristike navedenog predmeta. Prva se sastoji u ljudskom djelovanju objektivizacije, znači, čovjek stvara svoju stvarnost, bez objektivizacije ne može spoznati ni samoga sebe. Druga se karakteristika odnosi na samostalno i nezavisno postojanje predmeta, koji je stvoren nesvjesnim radom. Kada čovjek prihvati predmet koji je stvorio, samostalnost toga predmeta će bit ukinuta. Čovjek iz nesvjesnog stanja prelazi u samosvjesnu egzistenciju gdje čitavim svojim bićem prihvaća svijet kao svoj.

⁹ Isto., Str.25.

¹⁰ Isto., Str.26

¹¹ Sergejev, Dimitrije. Otušeni čovjek. Zagreb: Školska knjiga, 1974.

Feuerbach pojam otuđenja promatra kroz religijsku sferu, dakle religijsko otuđenje sagledano kao negativno stanje ili proces.¹² Opredmećujući kvalitete – um, ljubav, stvaralaštvo, moralnost, pravdu - čovjek ih u idealiziranom obliku otuđuje od sebe i smješta u biće svemoćnog i svestvarajućeg Boga. Bog se nadaje kao proizvod čovjekove svijesti, stvoritelj čovjeka i svijeta koji ga okružuje. Otuđen i odijeljen od svoje biti, čovjek postaje izoliran od života zajednice i rodnog života.¹³ Čovjek postiže razotuđenje odbacivanjem religijske iluzije, raspredmećenjem u smislu ukidanja predmeta – boga; ili drugačije rečeno, čovjekovo nastojanje povratka vlastite biti koja se u fazi otuđenja nalazi u Bogu.

¹² Kukoč, Mislav. Usud otuđenja. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988. Str. 44.

¹³ Isto., Str. 45.

IV. Otudjenje i razotudjenje u filozofiji Karla Marxa

IV.I. Otudeni rad

Marx u svojim ranim radovima ističe kako društvenim razvojem čovjek ne dobiva, već gubi u svim aspektima života. *Cijelo društvo mora se raspasti na dvije klase: klasu vlasnika i klasu radnika lišenih vlasništva.*¹⁴ Upravo je kapitalizam jedno takvo klasno društvo, čija je glavna karakteristika borba između dvije klase - vlasnika sredstava za proizvodnju (buržoazije) i radnika (proletarijata). Za Marxa je povijest svakog dosadašnjeg društva *povijest klasnih borbi.*¹⁵ Strukturu svakog društva određuju njegovi proizvodni odnosi. Čovjek je u prvom redu proizvođač i njegov položaj u proizvodnom procesu određuje sve ostalo. Pojava tržišta ljudskog rada čini bit kapitalizma. Nastaje klasa slobodnog proletarijata koji nema imovinu, a jedina roba koju može prodati jest vlastita radna snaga. U kapitalističkom uređenom društvu radnik postaje roba, i to najbjeđnija roba, kaže Marx. Vladajuća klasa, buržoazija, posjeduje sredstva za proizvodnju, kupnju radne snage te na taj način kontrolira sve ekonomske transakcije i proizvodne procese. Rad, za razliku od proizvodnje kao biti čovjeka, izvlači tržišne vrijednosti iz proizvedenih predmeta, te nalazi svrhu i motiv u zaradi, novcu i profitu. Tako je *rad otuđenje proizvodnje, a radnik otuđenje čovjeka.*¹⁶ Prema Marxu, radnik postaje siromašniji ukoliko proizvodi više bogatstva, ukoliko proizvodnja dobiva više na moći i opsegu; radnik postaje jeftinija roba ukoliko stvara više robe. Vrijednost robe koju proizvode radnici veća je od vrijednosti radne snage koja je od njih kupljena nadnicom. Predmet proizveden radom suprotstavlja se radniku – čovjeku kao tuđe biće, nezavisno od svoga proizvođača. Proizvod rada fiksira se u jednom predmetu i dolazi do opredmećenja rada. Ostvarivanje rada = opredmećivanje rada. *Ovo ozbiljenje rada pojavljuje se kao obestvarenje radnika, opredmećenje kao gubitak i ropstvo predmeta, prisvajanje kao otuđenje, kao ospoljenje.*¹⁷

14 Marx, Karl;Engels, Friedrich. Rani radovi. Zagreb:Naprijed, 1985. Str.244.

15 Marx,Karl;Engels, Friedrich. Manifest komunističke partije. Zagreb:Kultura, 1947. Str. 3.

16 Kukoč, Mislav. Kritika eshatologijskog uma: Problem otuđenja i hrvatska filozofija prakse. Zagreb: Kruzak, 1998. Str.108.

17 Marx, Karl;Engels, Friedrich. Rani radovi. Zagreb:Naprijed,1985. Str. 246

Radnik se prema proizvodu svoga rada počinje odnositi kao prema tuđem predmetu, postaje rob svoga predmeta. Otuđenje radnika u njegovom predmetu izražava se tako da *ukoliko radnik više proizvodi to ima manje za potrošnju, ukoliko stvara više vrijednosti on postaje bezvredniji... ukoliko je moćniji rad, radnik postaje još ne moćniji, ukoliko je rad bogatiji duhom utoliko je radnik postao gluplji i rob prirode*.¹⁸ U navedenom primjeru otuđenje je promatrano iz perspektive radnika i njegova odnosa prema proizvodima njegovog rada, ali prema Marxu otuđenje postoji i unutar same proizvodne djelatnosti, u smislu otuđenja ljudske djelatnosti. Stoga se otuđenje praktične ljudske djelatnosti kroz rad, promatra kroz sljedeće oblike: 1. *Odnos radnika prema proizvodu rada kao predmetu koji mu je stran i koji njime vlada*, što istovremeno podrazumijeva i odnos radnika prema njegovoj osjetilnoj stvarnosti, svijetu koji mu je otuđen i neprijateljski suprotstavljen. 2. *Odnos rada prema proizvodnji unutar rada*.¹⁹ Podrazumijeva odnos radnika prema vlastitoj djelatnosti kao prema tuđoj djelatnosti, rad koji mu ne pripada i rad u kojem radnik ne pripada ni samome sebi. Čovjekov osobni život, koji nije ništa drugo doli jedna djelatnost, djelatnost koja se sada upravlja protiv čovjeka samog i koja mu ne pripada, postiže samootuđenje. 3. *Otuđenje čovjekove rodne biti i prirode*. Rad otuđuje čovjeku njegovo vlastito tijelo i prirodu izvan njega, njegovu ljudsku bit. 4. *Otuđenje čovjeka od čovjeka*. Ako je čovjeku otuđena njegova rodna bit znači da je jedan čovjek otuđen drugome, jer svaki odnos u kojemu se čovjek nalazi prema sebi samome ostvaruje se kroz odnos u kojem se čovjek nalazi prema drugom čovjeku.²⁰ Iz svega navedenog slijedi da je čovjek *otuđen od proizvoda* svoga rada (koji ne pripada njemu nego vlasniku sredstava za proizvodnju), *otuđen je od procesa proizvodnje* (jer radeći ne uživa već naprotiv uništava svoju volju, znanje i sposobnosti da bi preživio), *otuđen je od drugih ljudi* (jer je robni, industrijski način proizvodnje razmrvio radnike na sitne besmislene dijelove) i *otuđen je od samoga sebe* (jer nakon 10 ili više sati rada, to radno izmučeno biće, nije više sposobno za nikakav ljudski odnos).

¹⁸ Isto.; Str. 247.

¹⁹ Isto.; Str. 249.

²⁰ Isto.; Str. 253.

IV.II. Oslobođenje od rada i mogućnost revolucije

Utemeljenjem teorije otuđenja, Karl Marx postavlja zahtjev za radikalnom izmjenom postojećeg društvenog stanja – revolucionarna promjena koja za subjekt ima proletarijat. Radikalna i korjenita revolucija za svoj cilj ima neograničenu ljudsku emancipaciju, oslobođenje od teškog otuđenog položaja radništva, svijest o tome da smo slobodna bića. Za Marxa, proizvodnja društvenog života, utemeljena na podjeli rada, privatnom vlasništvu i klasnoj strukturi društva, odvija se u formi rada kao otuđenje čovjekove djelatnosti, prisutne u svim proizvodnim okolnostima.²¹ U kapitalizmu čovjek – radnik posjeduje prividnu slobodu jer je egzistencijalno ovisan o objektivnim uvjetima rada koji su od njega u potpunosti odvojeni. Kako bi ostvarili istinsku slobodu i mogućnost kontrole vlastitog rada a time i života, proleter i kao subjekt radikalne revolucije „moraju ukinuti uvjet svoje dosadašnje egzistencije, koji je ujedno uvjet cijelog dosadašnjeg društva, to jest moraju ukinuti rad“²². Osim toga, Marx smatra da se građanin treba osloboditi svoje podvojenosti između burgeois (člana građanskog društva s otuđenim egoističkim zbiljskim životom) i citoyen (slobodni građanin države). Stoga Marx traži ukidanje države koja je utemeljena na radu, ukidanje privatnog vlasništva, ukidanje svih građanskih institucija proizašlih iz privatnog vlasništva, kako bi se u konačnici ozbiljila ideja emancipacije čovjeka kao razotuđenog bića. Revolucionarna promjena društvene strukture znači i revolucionarnu promjenu čovjeka. Ukidanjem podjele rada, rad se pretvara u samodjelatnost, istinsku i razotuđenu djelatnost čovjeka. U svojim kasnijim djelima Marx postaje svjestan činjenice da razotuđenje čovjeka kroz ukidanje rada znači povratak u predindustrijsko razdoblje proizvodnje, stoga svoju početnu teoriju otuđenja razrađuje na puno sadržajnije i cjelovitiji način. Rad postaje jedini mogući oblik čovjekova opredmećenja u društvu u smislu samoostvarenja. Rad kao djelatno potvrđivanje slobode, realna sloboda, čije je djelovanje upravo rad²³. Buduće će razotuđeno društvo težiti slobodnom vremenu kao novom idealu. Ozbiljenje takve slobode, čovjeka oslobađa od prisile, koja je do sada bila nametnuta radom, i strepnje za materijalnom egzistencijom.

²¹ Kukoč, Mislav. Usud otuđenja. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988. Str. 59

²² Isto.; Str.60. Citirano prema : Marx, Karl; Engels, Friedrich. Rani radovi. Zagreb: Naprijed,1985. Str. 428.

²³ Isto.; Str. 66.

Čovjek podiže svoj rad na višu razinu, afirmirajući ga kao svoju istinsku stvaralačku djelatnost to jest samodjelatnost.²⁴ Vrhunac otuđenja građanskog svijeta kapitala i robnog odnosa ostvaruje se kroz pojam postvarenja. Postvarenje (reifikacija) je *proces kojim se proizvodi čovjekova rada, u otuđujućim uvjetima kapitalističke robne proizvodnje, osamostaljuju i otuđuju od njega, te mu se nadaju kao od njega nezavisne i samostalne tuđe stvari*²⁵. Važnost postvarenja, kada je riječ o Marxovim revolucionarnim zahtjevima, očituje se u tome što postvarenje naglašava specifični karakter otuđenja svijesti građanskog čovjeka. Izraz koji je Marx poistovjetio s postvarenjem jest robni fetišizam, koji se ostvaruje kroz robni oblik proizvodnje. Fetiški karakter robe, ljudima društvene karaktere vlastitog rada, održava kao karaktere koji objektivno pripadaju samim proizvodima rada²⁶. Na taj način ljudi stoje pod kontrolom postvarene društvene proizvodnje i razmjene koja se održava izvanljudskim odnosom među samim stvarima, umjesto da ih sami kontroliraju. Revolucionarni prevrat koji Marx zahtijeva značio bi radikalno ukidanje postvarenja građanskog svijeta i to u socijalizmu. Kao što je već navedeno, subjekt ukidanja zbiljskog postvarenja je proletarijat s izgrađenom klasnom svijesću. Tretiranje vlastite radne snage kao robe i prihvaćanje iluzije o društvu u kojemu se svatko treba baviti samim sobom, čini svijest proletera postvarenom²⁷. Izgrađena klasna svijest znači samospoznaju totaliteta društvene zbilje. Kao takva, klasna svijest zahtijeva svoje stupanje na snagu i razvija moralnu snagu proletarijata. Klasna svijest proletarijata egzistira bez obzira na pojedinačnu svijest radnika, shvaćajući karakter postvarenja i nužnost njegovog prevladavanja. Na taj način proletarijat dobiva revolucionarni karakter koji socijalističkom revolucijom prevladava svijet kapitala, klasnog društva i samog sebe kao klasu.

²⁴Isto.; Str. 67.

²⁵ Isto.; Str. 89.

²⁶Isto.; Str. 91.

²⁷Isto.; Str. 95.

V. Otudjenje u suvremenom svijetu

V.I. Problematizacija otudjenja u socijalno – povijesnom aspektu

Razvojem proizvodnih snaga u kapitalizmu dolazi do krize građanskog društva. Vladajuća klasa postaje suvišna, a klasne suprotnosti postaju sve očitije što dovodi do sukoba unutar postojećeg društva. Marx rješenje pronalazi u revolucionarnom pothvatu proletera i uspostavljanju socijalizma. Otudenost čovjeka u građanskom društvu očituje se u svim sferama života, a primat predstavlja ekonomsko otudjenje koje se očituje o odvojenosti radnika od proizvoda njegova rada, dakle u materijalnoj proizvodnji. Osim ekonomskog otudjenja, čovjek se otuđuje i politički (odvojenost ljudi od vlasti) kao i ideologijski (manipulacija misaonim tvorevinama)²⁸. Bez obzira na progresivnost razvoja građanskog društva u razdoblju kapitalizma ono je dovelo do dehumanizacije čovjeka kroz uspostavljanje robno novčanog odnosa. Na taj način, kupoprodajni odnos postaje osnovno obilježje međuljudskog odnosa, koji svoj vrhunac doživljava u trenutku kada radnik prodaje svoju radnu snagu, umjetnik svoje duhovne sposobnosti, specijalist svoja specijalizirana znanja ili prostitutka svoje tijelo²⁹. Ono što je karakteristično za građanske revolucije su dominiranje politikom i utemeljenje pojma prava. Tek u građanskom društvu dolazi do preobraze odnosa nejednakosti i privilegija do formalnopravne slobode i jednakosti svih građana. Dolazi do stvaranja modernog građanskog čovjeka, osobe, slobodnog društvenog bića. Što se tiče odnosa građanskog društva i države, Marx smatra da umna država ne određuje odnose u društvu, kao što to ranije iznosi Hegel, već otuđeno klasno društvo obrazuje državu prema vlastitoj mjeri i oblikuje u instrument za zaštitu klasnih interesa³⁰. Marxovi zahtjevi za ukidanjem rada i ukidanjem države koja se temelji na radu dovode do prevladavanja rascjepa između građanskog društva i države. Industrijski razvoj zemalja, napredak znanosti i tehnologije utjecao je na ulogu radničke klase kao dosadašnjeg nositelja revolucionarnih društvenih promjena, dok je vladajuća kapitalistička klasa svoje mjesto upravljanja društvom ustupila socijalnom sloju. Tada dolazi do pojave termina „postindustrijsko društvo“.

²⁸ Kukoč, Mislav. Kritika eshatologijskog uma: Problem otudjenja i hrvatska filozofija prakse. Zagreb:Kruzak, 1998. Str.163.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.; Str. 174.

U postindustrijskom društvu dolazi do razvoja sektora usluga i znanosti, temeljne društvene djelatnosti postaju znanstveni rad, obrazovanje, informatika, a kao nova vladajuća elita uspostavlja se birokracija i tehnokracija. Bez obzira na industrijski napredak društveni su odnosi i dalje imali karakteristiku klasnih odnosa, a socijalni konflikti karakteristiku klasnih sukoba. Dakle, sukobi se više ne vode unutar proizvodnje i proizvodnih odnosa nego unutar sfere potrošnje, kulture i znanja. Prema Alainu Touraineu, jednom od teoretičara postindustrijskog društva, društvo je prešlo iz industrijskog, izrabljivačkog u društvo alijenacije. Razdoblje strojeva odmijenjeno je razdobljem informatike. Glavnu ulogu preuzima informacija, a neimanje potpunih informacija predstavlja alijenaciju. „Otudeni čovjek više nije onaj čije su prirodne potrebe potisnute dehumanizacijom ... otudeni čovjek je onaj koji prema kulturnim i društvenim orijentacijama svoga društva nema drugog odnosa do onoga što mu ga određuje vladajuća klasa koja čuva svoju prevlast“³¹. Touraine novom vladajućom klasom proglašava birokraciju i tehnokraciju, te poput Marxa zahtijeva revoluciju, postindustrijsku revoluciju. „To je borba protiv otuđenja, manipulacije, prirodne integracije, protiv agresije, a za slobodu čovjeka, autonomiju privatnog života, za inventivnost i imaginaciju, jednom riječju za samoupravljanje“³². Kao što je vidljivo iz ovog kratkog sociološko – povijesnog prikaza razvoja građanskog industrijskog društva u postindustrijsko društvo, otuđenje se uspjelo sačuvati kao planetarni problem čovjeka, a razotuđenje, barem u onom smislu kako je to Marx zahtijevao, nije postignuto. Zašto?

³¹ Isto.; Str. 211.; Citirano prema: A. Touraine, Postindustrijsko društvo, str. 23.

³² Touraine, Alain. Postindustrijsko društvo. Zagreb: Globus, 1980. Str. 13-14.

V.II. Problem razootuđenja

Temeljni cilj Marxove radikalne revolucije je bilo razootuđenje čovjeka, njegovo samoozbiljenje kao slobodne i svestrane individue³³. Ideja proletarijata kao subjekta revolucije potekla je za vrijeme industrijskog pokreta u kojem je proletarijat bio klasa onih koji nemaju udjela, najniža klasa društva. Ukidanje klasnog društva bio je jedini način oslobođenja proletarijata iz takve podređene pozicije. S obzirom da proletarijat u svojoj biti predstavlja najniži stalež, kao takva klasa nije sposoban za vladanje i samoupravljanje. Zato Marx piše Manifest komunističke partije, u kojem uspostavlja novi subjekt – komunističku partiju čija je uloga voditi revoluciju. Ovakva promjena unutar revolucionarnog zahtjeva ukida mogućnost jednog i isključivog nosioca revolucije i formira novu društvenu klasu – komuniste. Ovakva je proturječnost jedan od razloga zbog kojeg se revolucionarna promjena ipak nije uozbiljila. Marxova revolucionarna filozofija iskorištena je kao ideologijska podloga postrevolucionarnog društva, a njezin smisao i karakter izmijenjen u toliko da bude pogodan za manipulaciju. U vrijeme „realnog socijalizma“ otuđenje čovjeka još je više produbljeno i prošireno, ponajviše u sferi ideologija kroz koju se najizrazitije očitivalo samootuđenje postrevolucionarnog čovjeka³⁴. Ideologija dobiva negativan prizvuk, a ideologijsko otuđenje postaje vrhunac otuđenja koje zarobljava čovjekovu svijest i manipulira društvom prema mjerama i željama svojih ideologa. Upravo kombinacija ekonomskog i ideologijskog otuđenja dovodi do gubljenja svijesti o otuđenju. U glavama pojedinaca počinje vladati uvjerenje o istinskom stvaralačkom životu i autentičnoj ljudskoj zajednici, a zapravo su i dalje u otuđenom i degradiranom životu i represivnom društvu³⁵. Čovjek postaje dvostruko otuđen: materijalno i duhovno – spoznajno. Nastaje totalno otuđenje čovjeka u kojemu se gubi ideja, mogućnost, slutnja bilo kakvog otuđenja.

³³Kukoč, Mislav. Usud otuđenja. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988. Str.110.

³⁴Isto.;Str.117.

³⁵Isto.;Str.119.

VI. Zaključak

Iz navedenog prikaza problema otuđenja kroz rane radove Karla Marxa možemo zaključiti da je fenomen otuđenja u Marxovoj filozofiji predstavljao jedno od najvažnijih pitanja čovjekove egzistencije. S obzirom na prilike i doba u kojem je djelovao, razumljivo je da Marx nije mogao provesti svoje revolucionarne zamisli. Kao i u svakom povijesnom razdoblju stvorena su različita tumačenja i shvaćanja ovog revolucionarnog filozofa te je dio Marxove filozofske misli, nažalost, poslužio stvaranju negativne ideologije i nehumanog diktatorskog režima. Osim Marxove kritike kapitalističkog uređenja društva zanimljivo je kako i nakon Marxa ulazimo u postindustrijsko otuđeno razdoblje. Društvo nije postalo razotuđeno, upada iz jedne otuđenosti u drugu. Društvo je napredovalo industrijski, ali što je sa svijesti? Došlo je i novo razdoblje društva, razdoblje multikulturalnog neoliberalizma koje svim snaga pokušava zadržati postojeće stanje. *Everybody knows things are bad*. I nije tajna da je svijetu loše. Društvo je zapalo u ideologijsko otuđenje, u istom smislu kako ga je Marx opisao u svojim radovima. Marx je u pravu kad kaže da je *povijest svakog dosadašnjeg društva povijest klasnih borbi*. Možda i jesmo rođeni s klasnim određenjem koje je ne - promjenjivi dio stvarnosti, ali nismo rođeni kao otuđena bića. Imamo slobodu. Čovjek pod načelom slobode izgrađuje sebe i svoj svijet. Čovjek je izvor i uzrok vlastitih djelatnosti. Čovjek mora pred sebe staviti revolucionarni zahtjev i djelovati. Učiniti nešto. Bez obzira na problematičnost ili manjkavost pojedinih Marxovih stajališta, ovaj je rad zamišljen kao teorijski prikaz pojma otuđenja, problematike i zahtjeva koji proizlaze na temelju teorije otuđenja, stoga kritika unutar obrađene teorije nije iznesena.

VII. Literatura

- Berger L.,Peter. Kapitalistička revolucija. Zagreb: Naprijed, 1995.
- Čović, Ante. Marksizam kao filozofija svijeta. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988.
- Fromm, Erich. Marx's Concept of Man. New York: Frederick Ungar Publishing, 1961.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. Fenomenologija duha. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
- Kukoč, Mislav. Enigma postkomunizma. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1997.
- Kukoč, Mislav. Kritika eshatologijskog uma: Problem otuđenja i hrvatska filozofija prakse. Zagreb: KruZak, 1998.
- Kukoč, Mislav. Usud otuđenja. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988.
- Marx, Karl. Kapital III. Zagreb: Kultura, 1948.
- Marx,Karl; Engels, Friedrich. Manifest komunističke partije. Zagreb: Kultura, 1947.
- Marx, Karl; Engels, Friedrich. Rani radovi. Zagreb: Naprijed, 1985.
- Sergejev, Dimitrije. Otušeni čovjek. Zagreb: Školska knjiga, 1974.
- Touraine, Alain. Postindustrijsko društvo. Zagreb: Globus, 1980.

